

YORICK

A N D R E I
TARKOVSKI

S C U L P T Â N D
Î N T I M P

Traducere din limba rusă de
RALUCA RĂDULESCU

Ediția a II-a

NEMIRA

INTRODUCERE

Cu vreo douăzeci și ceva de ani în urmă, pe când lucram la primele schițe ale viitoarei cărți, mă întrebam adesea dacă merită, de fapt, efortul să mă apuc de așa ceva. Nu ar fi mai corect să fac filme, unul după altul, filme care să rezolve în practică problemele teoretice, inevitabile, care apar de obicei în procesul de creație al oricărei opere?

Biografia mea artistică nu s-a construit în cel mai fericit mod. Distanța mare dintre filme a reprezentat pentru mine un răgaz dureros, în care, neavând ce face, a trebuit să mă gândesc serios care este obiectivul exact al muncii mele, prin ce se deosebește arta cinematografului de toate celelalte arte, care mi se pare mie că este trăsătura specifică a șanselor pe care le oferă, să compar experiența mea cu experiența și realizările colegilor mei.

Citind și recitind lucrări de istorie a cinematografului, am ajuns la concluzia că sunt nesatisfăcătoare, că trezesc în mine dorința de a dezbate și de a le contrazice cu modul meu de abordare a problemelor și a scopurilor creației cinematografice. Conștientizarea

principiilor profesiei mele și dorința de a exprima propria înțelegere a legilor ei fundamentale se formează cel mai adesea prin respingerea teoriilor cinematografice pe care le cunosc.

Nevoia de a-mi spune părerea despre acest subiect s-a accentuat, poate, și pe măsura destul de multelor întâlniri cu spectatorii în fel și fel de contexte. Cea mai puternică dorință a lor este aceea de a înțelege natura trăirii cinematografice din filmele mele și de a primi răspunsuri la nenumăratele lor întrebări, astfel încât, într-un final, părerile lor haotice și incomplete despre film și despre artă în general să ajungă la un numitor comun.

Trebuie să mărturisesc că, uneori necăjindu-mă, alteori dimpotrivă, entuziasmându-mă excesiv, tratez cu mare atenție și interes scrisorile spectatorilor mei, care, în toți anii cât am lucrat în Rusia, au formulat și mi-au adresat o cantitate impresionantă de întrebări și nedumeriri din cele mai diferite categorii.

Nu mă pot abține să nu le prezint aici pe cele memorabile pentru a sublinia natura relației (uneori totala neînțelegere!) cu publicul meu.

„V-am văzut filmul *Oglinda*“, îmi scrie un inginer-constructor din Leningrad, „m-am uitat până la final, deși după jumătate de oră deja mă apucase o puternică durere de cap, asta din pricina eforturilor intense de a mă concentra și de a înțelege cât de puțin, de a face în vreun fel legătura între personaje, evenimente și amintiri. Noi, bieții spectatori, vedem filme: bune, proaste, foarte proaste, obișnuite sau originale. Și oricare dintre ele poate fi înțeles, te poate entuziasma sau respinge, dar asta?!“ Un inginer-instalator din Kalinin este, de asemenea, extrem de indignat: „Acum o jumătate de oră am văzut filmul *Oglinda*. Grozav!!!

Tovarășe regizor! Dumneavoastră l-ați văzut? După părerea mea, acest film nu poate fi considerat normal... Vă doresc mari succese creatoare, dar de asemenea filme nu e nevoie.“ Un alt inginer, de data asta din Sverdlovsk nu-și poate reține repulsia vehementă: „Câtă vulgaritate, ce mizerie! Ptiu, este dezgustător! Mi se pare că filmul dumneavoastră este ca un glonț orb. N-a ajuns la spectatori, iar asta este cel mai important.“ Acest inginer chiar îi trage la răspundere pe conducătorii cinematografiei: „Nu pot să nu fiu uimit cum de oamenii responsabili de programarea filmelor la noi, în URSS, permit să ruleze asemenea eșecuri.“ În apărarea conducerii cinematografiei trebuie să spun că a permis foarte rar asemenea „eșecuri“, în medie unul la cinci ani, iar pe mine, primind astfel de scrisori, și chiar mi s-a întâmplat, m-a apucat disperarea: eu, de fapt, pentru cine și pentru ce lucrez?

Alți spectatori m-au mai încurajat puțin cu scrisorile lor pline de nedumeriri, dar cel puțin cu dorința sinceră de a înțelege ce tocmai văzuseră. Îmi scriau cam așa: „Sunt convinsă că nu sunt nici prima, nici ultima care vi se adresează nedumerită, cerându-vă ajutorul pentru a înțelege filmul *Oglinda*. Scenele, luate separat, sunt foarte bune, dar cum să le reunești într-un tot?“ O altă spectatoare din Leningrad mi-a scris: „Eu nu sunt pregătită să înțeleg acest film nici din punct de vedere al formei, nici al conținutului. Cum se explică asta? Nu pot să spun că habar n-am ce-i cu cinematografia... V-am văzut filmele precedente: *Copilăria lui Ivan* și *Andrei Rubliov*. Acolo totul era clar. Dar aici nu este... Înainte să vadă filmul, spectatorii ar trebui să fie pregătiți. După vizionare, rămâi cu un sentiment de ciudă cu privire la propria slăbiciune și

incultură. Stimate Andrei, dacă îmi veți răspunde la scrisoare, ați putea cel puțin să îmi spuneți unde pot citi despre acest film?”

Din păcate, nu am avut ce sfaturi să le dau unor astfel de corespondenți, despre *Oglinda* nu s-a publicat nimic, dacă nu punem la socoteală catalogarea publică a filmului ca fiind de un „elitism” inadmisibil, exprimată de colegii mei la ședința GOSKINO¹ și a Uniunii Cineaștilor, publicată în *Arta filmului*². Însă totul a rămas fără urmări, fiindcă foarte des apăreau argumente suficient de clare, ce indicau existența spectatorilor care îmi așteptau și care îmi iubeau filmele. Numai că nimeni nu voia sau nu era interesat să mă ajute, astfel încât întâlnirile mele cu acești spectatori să se realizeze în cele mai bune condiții. Unul dintre angajații de la Institutul de Fizică³ mi-a trimis o notă ce apăruse la avizierul lor:

„Premiera filmului lui Tarkovski, *Oglinda*, a generat un mare interes atât în Institut, cât și în toată Moscova. Doar o mică parte dintre doritori a putut ajunge la întâlnirea cu regizorul (autorul notei, din păcate, nu a fost printre ei). Noi nu putem înțelege cum a reușit Tarkovski, cu metodele specifice cinematografeiei, să producă o asemenea creație filosofică profundă. Obișnuit cu ideea că filmul înseamnă întotdeauna poveste, acțiune, personaje și obișnuitul happy-end, spectatorul încearcă să caute aceleași componente și în filmul lui Tarkovski, și adesea, negăsindu-le, pleacă dezamăgit.

¹ Comitetul Național al Cinematografeiei, care se ocupa și de cenzură (n. tr.).

² Revistă lunară, dedicată cinematografeiei universale, care apare la Moscova din 1931 și care acum se găsește și online: <http://kinoart.ru/> (n. tr.).

³ Institutul de Fizică „P.N. Lebedev” al Academiei Ruse de Științe este unul dintre cele mai mari și mai vechi centre de cercetare din Rusia (n. tr.).

Despre ce este acest film? Despre om. Nu, nu concret despre cel a cărui voce se aude din off, în interpretarea lui Innokenti Smoktunovski¹. Este un film despre tine, despre tatăl tău, despre bunicul tău, despre omul care va trăi după tine și care va fi tot „Tu”. Despre omul care trăiește pe pământ, care face parte din viața pământului și pământul face parte din viața lui; despre faptul că omul răspunde cu viața lui în fața trecutului și a viitorului. La acest film trebuie pur și simplu să te uiți și să ascuți muzica lui Bach și versurile lui Arseni Tarkovski²; să te uiți așa cum te uiți la stele, la mare, ca și când ai admira un peisaj. Nu este nicio logică matematică aici care să explice ce e omul și care e sensul vieții lui.”

Trebuie să mărturisesc că, și în acele cazuri în care criticii profesioniști mi-au lăudat creațiile, eu am fost adesea dezamăgit și agasat de părerile și ideile lor, dar, cel puțin, de multe ori am avut senzația că, în fond, pe critici fie i-a lăsat indiferenți opera mea, fie s-au dovedit a fi neajutorați, foarte des înlocuind spontaneitatea receptării vii cu niște clișee împrumutate din teoriile și definițiile cinematografice uzuale.

Când primeam scrisori sau, uneori, când mă întâlneam pur și simplu cu spectatori care tocmai îmi văzuseră filmul, când le citeam scrisorile-confesiune, începeam să înțeleg pentru ce lucrez. Să-mi simt adevărata vocație și misiune. Datoria și responsabilitatea față de oameni, dacă vreți... Nu am putut niciodată să cred că un artist, oricare ar fi el, poate crea pentru sine însuși, convins

¹ Innokenti Mihailovici Smoktunovski (1925–1994), actor rus de teatru și film, interpretul povestitorului din *Oglinda* (1974) (n. tr.).

² Arseni Aleksandrovici Tarkovski (1907–1989), poet și traducător rus, tatăl regizorului Andrei Tarkovski (n. tr.).

că nimeni nu va avea nevoie niciodată de opera sa... Dar despre asta mai târziu...

O spectatoare din orașul Gorki mi-a scris: „Vă mulțumesc pentru *Oglinda*. Și eu am avut o copilărie asemănătoare... Dar nu înțeleg cum ați aflat.

Erau același vânt și aceeași furtună. Bunica îmi striga: *Galka, dă pisica afară!* În cameră era întuneric și tot așa s-a stins lampa cu petrol, iar sufletul meu era apăsător de așteptarea mamei.

...Și cât de minunate sunt în filmul dumneavoastră trezirea conștiinței, gândurile copilului! Și, Doamne, cât de adevărat este... Noi chiar nu cunoaștem fața mamelor noastre. Și ce simplu! Știți, în sala întunecată, uitându-mă la bucata de pânză, luminată de talentul dumneavoastră, pentru prima dată în viața mea am simțit că nu sunt singură...”

Multă vreme, eu însumi am fost convins că nimeni nu are nevoie de filmele mele și că nimeni nu le înțelege, dar asemenea mărturisiri mi-au încălzit sufletul, dând sens activității mele, au întărit în mine sentimentul că drumul ales nu este întâmplător și că este cel bun.

Un muncitor de la o fabrică din Leningrad, student la seară, mi-a scris: „Motivul pentru care vă scriu este filmul *Oglinda*, film despre care nici nu pot să vorbesc, eu îl trăiesc.”

Capacitatea de a asculta și de a înțelege este o mare calitate... În asta constă principiul fundamental al relațiilor umane: în capacitatea de a înțelege și de a ierta oamenii pentru păcatele lor involuntare, pentru eșecurile firești. Dacă doi oameni au putut să simtă, fie și o singură dată, unul și același lucru, atunci vor putea întotdeauna să se înțeleagă reciproc, chiar dacă unul dintre ei a

trăit în era dinozaurilor, iar celălalt, în secolul electricității. Și să dea Dumnezeu ca oamenii să înțeleagă numai impulsurile generale umane, ale lor înșiși și ale celorlalți.

Spectatorii m-au apărut și m-au încurajat: „Vă scriu din partea și în asertimentul unui grup de spectatori de diferite profesii, uniți de amiciția sau de prietenia cu autorul scrisorii.

Am vrut să vă comunicăm cât mai repede că admiratorii și susținătorii talentului dumneavoastră sunt cu mult mai mulți decât reiese din datele statistice ale revistei *Ecranul sovietic*¹. Eu nu dispun de foarte multe date, dar nimeni din cercul larg al cunoscuților și al cunoscuților cunoscuților mei nu a trimis niciodată răspunsuri la cererile de evaluare a filmelor respective. Dar la film merg. E adevărat, nu foarte des. Însă la filmele lui Tarkovski merg cu plăcere. (Din păcate, filmele dumneavoastră rulează rar.)“

Trebuie să vă mărturisesc că și mie mi se pare că-i păcat... De aceea îmi doresc ca, până la urmă, să reușesc să spun până la capăt tot ce am pe suflet, tot ceea ce, după cât se pare, este important nu doar pentru mine.

O profesoară din Novosibirsk mi-a scris: „Nu am transmis niciodată impresiile mele autorilor de cărți sau filme. Dar în acest caz s-a întâmplat ceva special: filmul în sine îl face pe om să-și încalce jurământul de tăcere, pentru a-și putea elibera sufletul și creierul de povara neliniștii și a gândurilor fără rost. Am participat la dezbaterile despre film. Fizicieni și poeți au fost unanim de acord: filmul este uman, corect, necesar, mulțumim autorului.

¹ Revistă de film ilustrată, apărută sub diverse nume între anii 1925 și 1998 (cu o pauză între 1930 și 1957) (n. tr.).

Și fiecare dintre cei ce au luat cuvântul a spus: «Este un film despre mine...».

Iată încă un mesaj: „Vă scrie un bătrân ieșit la pensie, pasionat de arta cinematografică, deși în plan profesional este foarte departe de artă (sunt inginer electronist).

Filmul dumneavoastră m-a zguduit. Talentul dumneavoastră de a pătrunde în lumea sentimentelor adultului și ale copilului, de a provoca senzația frumuseții în lumea înconjurătoare, de a arăta valorile adevărate, și nu pe cele false de a face să joace fiecare obiect, fiecare detaliu din film, astfel încât să devină un simbol, de a se ajunge la generalizarea filosofică și cu ajutorul unor minime mijloace plastice, să se umple de poezie și de muzică fiecare cadru... Toate aceste calități vă sunt proprii dumneavoastră și numai modului dumneavoastră de expunere...

Aș fi vrut foarte mult să văd publicate părerile dumneavoastră despre propriul film. Îmi pare rău că publicați atât de rar câte ceva. Sunt convins că aveți ce spune!”

Drept să spun, eu consider ca fac parte dintre acei oameni capabili să își formuleze ideile, mai ales în polemică (sunt total de acord cu faptul că adevărul rezultă din dispute). În toate celelalte cazuri, eu sunt înclinat să cad în acea stare de contemplație, care favorizează mai degrabă tendința metafizică a caracterului meu și care împiedică procesul de gândire creator, plin de energie, oferind doar material emoțional pentru construcții de idei și păreri mai mult sau mai puțin armonioase.

Relația epistolară sau directă cu spectatorii m-a împins într-un fel sau altul în direcția acestei cărți. Oricum ar fi, în niciun caz nu mă voi apuca să-i acuz pe cei care mă vor condamna pentru

hotărârea mea de a mă ocupa de probleme teoretice, așa cum nu mă voi mira absolut deloc descoperind entuziasmul binevoitor al altor cititori.

O muncitoare din Novosibirsk mi-a scris: „Săptămâna trecută v-am văzut filmul de patru ori. Și nu m-am dus doar ca să mă uit pur și simplu, ci fiindcă îmi doream, pentru cel puțin câteva ore, să trăiesc o viață adevărată, cu artiști adevărați și oameni adevărați... Tot ceea ce mă chinuie, ce îmi lipsește, de ce îmi e dor, ce mă indignează, ce-mi face rău, ce mă sufocă, prin ce sunt vie și ce mă ucide, pe toate acestea, ca într-o oglindă, le-am văzut în filmul dumneavoastră. Pentru prima dată, am simțit că filmul a devenit *realitate*, iată de ce mă duc la film, mă duc *să trăiesc* în el.”

Nici nu poți să speri la mai multă înțelegere! Dorința de a-mi exprima propriile păreri în filmele mele, cu maximă sinceritate și din tot sufletul, a fost întotdeauna visul meu secret, fără să impun nimănui punctul meu de vedere. Dar, dacă propria concepție despre lume poate fi acceptată și de alții drept ceva intrinsec, asta poate deveni un important stimul în munca pe care o faci.

O doamnă mi-a trimis scrisoarea fiicei sale, adresată ei personal. Tot sensul creației, funcțiile și posibilitățile ei de comunicare sunt exprimate la cel mai înalt nivel, cu o uimitoare desăvârșire, de această fetiță.

„Câte cuvinte știe un om?” îi scrie ea mamei. „Câte cuvinte folosește el în vocabularul de zi cu zi? O sută, două, trei? Noi ne exprimăm prin cuvinte sentimentele, încercăm să exprimăm în cuvinte suferința, bucuria, toate emoțiile, adică ceea ce, în realitate, nu se poate exprima. Romeo îi spunea Julietei cuvinte foarte frumoase, strălucitoare și îmbietoare, dar exprimau ele

măcar jumătate din motivul pentru care inima lui era gata să-i sară din piept, iar respirația să i se oprească, ceea ce o făcea pe Julieta să uite de tot, în afară de iubire?

Mai există și o altă limbă, o altă formă de comunicare: comunicarea prin intermediul sentimentelor, al imaginilor. În acest tip de contact este depășită izolarea, se desființează granițele. Voința, sentimentele, emoțiile sunt cele care șterg obstacolele dintre oameni, cele care stăteau înaintea ambelor părți ale oglinzii, de ambele părți ale ușilor... Limitele ecranului dispar, iar lumea, înainte izolată de noi, intră în noi, devine realitate... Și asta nu se înțelege prin intermediul micului Aleksei, ci Tarkovski însuși se adresează direct spectatorilor, așezați *de cealaltă parte* a ecranului. Moartea nu există, există doar nemurirea. Timpul este un tot indivizibil, după cum se spune într-o poezie: «La aceeași masă stau și străbunicii, și nepoții...»¹ Apropo, mama, eu am abordat acest film mai mult din perspectivă emoțională, deși admit în egală măsură și o cu totul altă abordare. Dar tu? Scrie-mi, te rog...

Prin munca mea, perfecționată în combinație cu lipsa de activitate care mă copleșește (și pe care de curând am întrerupt-o forțat, încercând să îmi schimb soarta), nu mi-am propus absolut deloc să dau lecții sau să-mi impun punctul de vedere. Cartea de față este dictată, întâi de toate, de dorința de a parcurge eu însumi labirintul oportunităților oferite de această tânără și frumoasă artă, încă atât de puțin cercetată, și pentru a mă regăsi pe mine însumi în ea, cât mai independent și pe deplin.

Nu mai puțin important este și faptul că arta nu poate fi înghesuită într-un soi de patul lui Procust al legilor tehnice, al adevărilor veșnice, iar în viitor, raportată la obiectivul general al înțelegerii lumii, arta va avea un număr nelimitat de aspecte și legături ale omului cu viața reală și nu neglijează, pentru a merge în continuare cu succes pe drumul infinit al cunoașterii, cunoașterea celei mai modeste încercări: să realizeze, până la urmă, cea mai desăvârșită reprezentare despre sensul vieții omului.

Importanța, chiar și a detaliilor, în general, este mai degrabă un mic pârâu de teorii și concepții despre film, iar dorința de a explica unele dintre legile sale mă împinge să încerc să formulez câteva dintre părerile mele pe această temă.

¹ Din poezia *Viață, viață* de Arseni Tarkovski (n. tr.).